

тлумачэння адлюстроўваюць і вымаўленчыя, і змястоўныя рысы маўлення). Паколькі многія з разгледжаных устойлівых адзінак маюць негатыўныя канатацыі, нормы маўленчай камунікацыі часцей адлюстроўваюцца праз антынормы. Фразеалогія паказвае, што да нормаў адносяцца ўмераныя гучнасць і тэмп маўлення, выразнасць вымаўлення, валоданне навыкамі стварэння звязнага тэксту, праўдзівасць і высокая ступень інфарматыўнасці маўлення, яснасць сэнсу, дарэчнасць маўленчага паведамлення, прытрымліванне правіл этыкету і інш.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 1993. – Т. 1 : А–Л. – 590 с.
2. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 1993. – Т. 2 : М–Я. – 607 с.

Г. М. КАНЦАВАЯ

Брэст, БрДУ імя А. С. Пушкіна

АСАБОВЫЯ ФОРМЫ ДЗЕЯСЛОВА Ў ПАРЭМІЯХ ЯК СПОСАБ ВЫРАЖЭННЯ МЕНТАЛІТЭТУ БЕЛАРУСКАГА НАРОДА

Для парэмій важным уяўляецца тое, што дзеяслоўныя асабовыя формы з'явіліся “рухаючай” сілай тэксту. Ю. М. Каравулаў, гаворачы пра “неверагодна складаную” будову слова, адзначае, што, валодаючы пэўнай семантычнай структурай, яно “ўскладнена сацыяльным і эмацыянальна-экспрэсіўным кампанентамі значэння, ...фарміруе пэўнае паняцце аб свеце, патэнцыяльна зараджана вобразнасцю, членіцца на значымыя часткі, уключае правілы фармальна-граматычнай змяняльнасці, адлюстроўвае фанетычныя заканамернасці гукаў, з якіх яно складаецца, у патрэбны момант выяўляе схаваныя свае сінтаксічныя сувязі” [1, с. 158].

Адносіны беларускага чалавека да фундаментальных паняццяў жыцця праявіліся праз складаную семантыка-граматычную структуру дзеяслова. Асоба, якая гаворыць і адначасова дзейнічае (1-я асоба), аказалася найменш прадуктыўнай паводле ўжывання ў беларускіх парэміях. Аднак тэмы і ідэі, якія ўтрымліваюцца і раскрываюцца ў прыказках з дзеяслоўнымі формамі 1-й асобы, пераклікаюцца з асноўнай тэматыкай прыказак з формамі 2-й асобы і формамі 3-й асобы і выяўляюцца праз складаную семантыка-граматычную структуру дзеясловаў.

Спынімся на парэміях, у складзе якіх прысутнічаюць дзеясловы 1-й асобы адзіночнага і множнага ліку абвеснага ладу, з дапамогай якіх перадаецца, супадаючы з уласным вопытам таго, хто гаворыць, вопыт, заснаваны на менталітэце беларускага народа.

Асноўны семантычны кампанент у праказках з дзеясловам-выказнікам 1-й асобы адзіночнага ці множнага ліку – асабістае дачыненне асобы да назіранняў. У такіх прыказках абагульняецца жыццёвы вопыт таго, хто гаворыць, або засвоены ім калектыўны вопыт: *Па малаку і ног не павалаку; З-за аднаго абеду сем міль еду; Што больш пажывём, то больш навучымся; Дождж не слёзы: вытрымаем; Міласці прашу к нашаму шаламу; І сам не гам, і другому не дам; Не хачу жабраваць, буду пры табе гараваць.*

У залежнасці ад сінтаксічных сувязяў у сказе, спецыфічных канатаўных элементаў, стылістычнай афарбоўкі, асаблівасцяў словаўтварэння і г. д. дзеяслоўныя лексемы ў прыказках нясуць “рэалізаваны” па волі таго, хто гаворыць, “вобразны зарад” і ўтрымліваюць “усе тыя мадальныя адценні, якія непарыўна звязаны з эмацыйнай сферай асобы” [2, с. 214].

Так, мадальнасць пераканання выяўляецца ў парэміях з актыўным выкарыстаннем злучнікаў, якія, злучаючы часткі сказа, падкрэсліваюць неабходнасць таго ці іншага дзеяння: *Як за мужа завалюся, то нікога не баюся; Чым болей маем, тым хціўшыя бываем; Абы было ў торбе, то з’ем і на горбе; Шкуру здыму, дык і мяса з’ем; Як не бачу, душа мрэ, а як убачу – з душы прэ; Хоць без хлеба пасяджу, але на мужа пагляджу.*

Для прыказак з дзеясловамі-выказнікамі 1-й асобы ўласціва мадальнасць надзеі: *Правяду і я сваю паласу; Як не спутаю, то звязу; упэўненасці ў сваіх сілах, у сабе: Ухаплю за хвост, раскручу і пушчу пад мост; Як умею, так і пяю; Гляджу, бачу і розуму не трачу; Я тваёй ямы не займу.*

Мадальнасць шкадавання выказана ў канструкцыях, пабудаваных па прынцыпе антытэзы з характэрнай формай паралелізму, дзе супрацьпастаўляюцца не толькі дзеянні, але і аб’екты, якія падвяргаюцца ўздзеянню на іх суб’екта з ужываннем апісанага дзеяння, альбо абставіны розных відаў (месца, ступені, спосабу дзеяння), пры якіх ажыццяўляецца дзеянне: *Сеялі жыта, а косім лебяду; На адно сонца глядзім, ды не адно ядзім; Чужую бяду рукамі развяду, а сваёй рады не дам; Аром зямлю да гліны, а ядзім мякіну.*

Цікавыя факты з яркай, станоўчай канатацыяй, у якіх выяўляецца (часта прыхаваны) гонар чалавека за сябе і вынікі сваёй працы: *Дома не ляжу, а ў людзях не стаю.* Негатыўную канатацыю нясуць прыклады, якія выказваюць скаргу таго, хто гаворыць, на сваё жыццё: *П’ю квас і квас сёрбаю; Па малаку ног не павалаку; Адно карову маю і тую за хвост падымаю.*

Паказальнай для парэмій з формамі 1-й асобы з’яўляецца прадуктыўнасць дзеясловаў *есці, лезці, ісці, бачыць, заўважаць, выпіць* і звязаных з дзеясловамі назоўнікаў *кораб, каша, вада, саломка, бярвяно, хлеб*, якія адлюстроўваюць асаблівасць жыцця, дзейнасці і побыту людзей: *У караб не іду, а і з караба не лезу; І кашы не хачу, і па воду не пайду; Вып’ем, закурым і пра бяду забудзем; Лезу на гару, а чорт – за нагу; У чужым воку*

саломку бачым, а ў сваім і бервяна не заўважаем; Ядзім хлеб траякі: чорны, белы і ніякі.

Агульнай заканамернасцю для формаў 1-й асобы ў парэміях рознай тэматыкі з’явілася прадуктыўнасць зваротных дзеясловаў, што сведчыць аб праяве антрапацэнтрычна асабовых формаў у прыказках наогул і формаў 1-й асобы ў прыватнасці. Большасць зваротных дзеясловаў маюць станоўчую канатацыю, што гаворыць пра ўстойлівы ўнутраны свет чалавека, сцвярджаючы тым самым такія ўласцівасці характару, як гонар, цяпенне, сумленнасць, аптымізм, дабрыня, незалежнасць: *На памылках вучымся; Ад воўка выкручуся лоўка, ад ваўчыцы – ані каланіцы; Знаемся ў дому, знаемся і ў людзях.*

Такім чынам, разнастайнасць мадальных характарыстык дзеяслова 1-й асобы ў парэміях (мадальнасць пераканання, шкадавання, надзеі, веры ў свае сілы, упэўненасці і інш.) паказвае на цесную сувязь з эмацыянальнай сферай асобы.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 262 с.
2. Ремчукова, Е. Н. Морфология некодифицированных систем (поэтическая и разговорная речь) / Е. Н. Ремчукова // Грамматические категории и единицы: Синтагматический аспект : материалы междунар. конф., посвящ. 90-летию со дня рождения д-ра филол. наук, проф. А. М. Иорданского / редкол.: А. Б. Копелиович (отв. ред.) [и др.]. – Владимир : ВГПУ, 1997. – С. 213–215.

Г. М. КАНЦАВАЯ¹, В. К. КРАСЬКО²

¹Брэст, БрДУ імя А. С. Пушкіна

²Брэст, сярэдняя школа № 13 г. Брэста імя В. І. Хована

МАЎЛЕННЕ НАСТАЎНІКА ЯК ФАКТАР МАЎЛЕНЧАГА РАЗВІЦЦА МАЛОДШЫХ ШКОЛЬНІКАЎ

Кожны чалавек, які працуе ў той ці іншай прафесійнай сферы, выкарыстоўвае мову не толькі як сродак зносін, але і як інструмент сваёй дзейнасці. Яго маўленне спецыялізаванае, насычанае пэўнымі тэрмінамі і прафесіяналізмамі. Сярод прафесій, дзе слова ўяўляе сабой дзейсны сродак прафесійнай самарэалізацыі, з’яўляецца прафесія настаўніка пачатковых класаў.

Словы К. Д. Ушынскага пра тое, што “толькі асоба здольная выхаваць асобу”, паказваюць на наяўнасць у сапраўднага педагога такіх якасцяў, дзякуючы якім, з аднаго боку, ажыццяўляецца ўласная прафесійная рэалізацыя, а з другога – уздзеянне на вучня, накіраванае на яго асобаснае